

1941
Зир

ПРОБОЕМ

місячний інформаційно-культурний

ДІПЛОМАТИЧНИЙ

Зміст:

О. Стефанович: До кн. „Кінець світне“	129
Е. Маланюк: А син питав	130
О. Ольжич: * * *	130
С. Кушніренко: Motto	131
В. Іжицький: Чорне оверо	132
А. Гарасевич: Побратими	141
С. Николишин: Українська советська пропаганда	148
Р. Лісовський: Тарас Шевченко як маляр	161
Д. Кардаш: Українське дошкілля	167
С. Володимирів: Тенденції поступу	169
Шевченкіана в Музеї Визвольної Боротьби України	183
Рецензії	188
Посмертна згадка	190
Хроніка	190

БЕРЕЗЕНЬ

РІЧНИК VIII.

ПРАГА 1941

Число 3 (92)

ЦІНА 1.— RM

Р

„ПРОБОЕМ“

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ

Основник: Др. Степан Росоха

Видавець: Федір Гайович

Відпов. редактор: Іван Рошко

Редакція: Колегія

„ПРОБОЕМ“

виходить кінцем кожного місяця. — Редакція застерігає собі право рукописи виправляти та скорочувати. — Невикористані рукописи редакція повертає тільки по надісланні марок на поворот. — Передплата в Протектораті Чехія й Морава 100.— К на рік, на чверть року 25.— К. — В Німеччині річно 12.— RM, четвертьрічно 3.— RM, за границею 120.— K, або їхня рівновартість. — Число конта Поштової Щадниці в Празі 201.699., в Німеччині Postscheckkonto Nr. 122.124 Berlin, Zeitschrift »NASTUP« in Prag; в Ген. Губерн.: R. Sch. H. Warschau Nr. 10.020 «Nastup» Zeitschrift in Prag.

„PROBOJEM“

měsíčník kultury, vychází koncem každého měsíce. — Vydatel: Fedir Hajovyč. — Odpovědný redaktor: Ivan Roško, Praha XIV, Lumírova 1. — Novinová sázba povolená ředitelstvím pošt v Praze, čís. 162.545-IIIa 1939. — Dohledací poštovní úřad Praha 8. — Adresa redakce a administrace: Praha III, Josefská 2/II. — Tiskne knihtiskárna Jana Andresky vd., Praha XII, Bělehradská tř. 10.

Всяке листування й матеріали просимо слати на адресу:

„PROBOJEM“, Praha XIV-65, pošt. schránka 3.

ОЛЕКСА СТЕФАНОВИЧ

До кн. „Кінець світне“

I.

Не знає спочину сейсмограф...
Метнута в грім, огонь і дим,
Движитъ земля, від крові мокра,
Дуднить під Вершником Блідим.
На гори кидаються гори,
Міста їм падають до ніг,
Як в день Содоми і Гомори,
В часи Месин і Мартинік.
Потоки ринуть проти течій,
Річки виходять з берегів...
Потопи, зливи і хуртечі
І бурі з льоду і вогнів...
І він, розпятий при Пілаті
За кожний народ і язик,
Являє на туринськім платі
У друге світові свій лик.

II.

Сурми, архистратижа міде, —
Хай хрусне віку перелім!
Хай двоєдиний бурелім
Апокаліпса й Атлантіди!
Щоби забилася у горлі,
У богохульному, — хвала!
Щоб чоло д' горі здійняла
І крила вибухли, як орлі!
О, возлюби її до крові,
Передзвітньо возлюби,
І гідної її зроби
Своєї лютої любові!

III.

Молитва.

Хай гнівна десница скине
Останню з книги печать.
Гряди, яко нощний скимен,
Гряди в нощі, яко тать.
Пшениця твоя втопає
В безбрежих морях полов.
Гряди, яко лев рикаїй,

Як лев, готовий на лов.
Не там, в Йосафат — долині,
У славі жаскій гряди, —
Гряди в моїй Україні
І там, великий, суди.
Зведи воскресну загибель —
І дух і плоть опромінь.
Очисти, викупай, вибіль.
Амінь, трикрати — амінь.

ЕВГЕН МАЛАНЮК

А СИН ПИТАЄ

А син питася: як дійти? Де шлях?
І просить рисувати все те саме:
Тополі, хату, соняшні поля,
вітряк понад вишневими садками
і річку, що як стрічка, чи як спів
пливе в хвилясту далеч... Сину, сину,
як зясувати, що шлях той — помста й гнів,
що треба йти в незнане до загину.
А нерви — чуйні й чулі, як бандура.
А серце ось пянке й кригке, як мак,
...І все ж — лише варят, лише козак,
тугий пястук, крутая вия тура.
І все ж, із серця виллять треба мед
і пломенем наллять його залишнім,
бо надто чорно чорний вітер дме
на тім шляху до давньої дідизни.

О. ОЛЬЖИЧ

* * *

Глухо храми упали у порох розбитих палац,
Жовті стіни фортець по узгіррях, згинуючись вдвоб,
Люди бігли у поле, і брата розтоптував брат,
Сірі, мертві облиття, що катяться важко юрбою.

Ми стояли й дивились і згірдо кривились уста
В очі чорно розкриті: тікасте, викидки міста,
Виноградарі грубі, купці, що ваш дотеп потах,
Полководці і консули з душами канцеляриста.

В небі рвалися хмари — важка каламутна ріка —
Вітер з півдня напнув почорнілі і голі дерева,
І усі ми почули, як Божа огненна рука
Нам на чолах спочила і стягах з подобою лева.

1937.

СЕРГІЙ КУШНІРЕНКО

Motto

Над нами в чергах бурі й громовища.
На наші голови — віків каміння,
Та ми живі — ведуть нас предків тіні —
Крізь багна, кручі й терни найгустіші...

Не сором — жах, бо ми так низько впали,
Що помутніло ясне сонце й зорі!
Тяжке було прозріння в млі кривавій...
І по шаблях століть — пішли ми вгору.

Це знов життя непогасима спрага
В нову добу відплатного змагання,
Хоч знов вовків розлючені ватаги
Бивають тіло й Духа гостро ранять...

Нам тільки — шлях і боротьба, і мети,
Що кличуть на верхи сліпучим сяйвом...
Діди співали: взяти, або вмерти,
А ми — щоб жити, по-лицарськи вмираєм!..

Не нам повзти зрадливими стежками,
Щоб для чужинців ґрунт стелить погноєм.
Яке ж прокляття — історичні плями
Всіх Святополків і усіх ізгоїв!..

Коли відновлено присягу чину
І в буйних привидах жарить майбутнє —
Зриваються найбільші хуртовини,
Тріщать і ломляться найтяжчі пута!...

Хай загартовує вогонь поразок —
Тепер вже повінно розгін воскресний...
Нам: віріти, горіть, плекати мязи
І перемогу — на мечах принести!

Чорне озеро

(Уривок з роману)

Страшній нечуваній нагоді здавалося не буде кінця. Уже місця, як щоденно лили дощі, казився на горах вітер, шуміли води, бушувала Катунь. Алтайці висували голови з юрт і з жахом поглядали на небо. Гір не видно було. На них зависла, неначе з неба кинута велетенська сіра губка. Її немов натискав хтось згори, і вона виливала на землю море води. Вітер шарпав губку, роздирає її на шмаття, і тоді зпоміж продертих сірих клаптів показувались гори, але тільки на мить, бо розірвані шматки злипалися знов, як гумові, і закривали гори і світ.

— За кама^{*)} мстить Ерлік, — говорили, похнюючи діди. — Він не подарув його смерти.

— Кінець світа надходить, — підтримували баби. Як довго вони живуть, не памятають такого.

— Це ще не все, — казали залякані. — Ще інші кари зішли Ерлік. Катунь сердиться. Щодня прибуває води.

Рев Ктуні заглушав слова, зливався з шумом вітру. В аїлі було пусто, мертві. Нарід не виходив з юрт, гуртуючись коло вогню, обмірковуючи трудне становище.

— Сіна гниють, чим будемо годувати худобу? Тепер без кама боги зішлють заразу на худобу і коні, а потім і люде підуть, бо хто вилікує, хто поможе?..

У просторій шостикутній юрті було тихо, тільки вогнище весело тріщало і чути було, як дід смоктав люльку. Від діда падала чорна тінь на криві стіни. Від дрижання полумя дрижала велика згорблена тінь, витанцювала дикий, старечий, божевільний танок.

Дідусь докинув дров, полумя на хвилину погасло, і тінь зникла. З вогнища пішли вгору клуби синього диму.

— ... Заграй, розкажи що, дідусю.

Дід не дає себе довго просити. Він здіймає з кілка топшур і настроє струмент. Бабуня з любовю поглядає на свого старого друга.

— Старий він вже, забув вже розвязувати, — каже вона ледве всміхаючись зморщеними губами. — Колись замолоду, коли ще голос був, тоді послухала б... — І очі блискають бабі. — У юрті люде не вміщаються. Скільки їх було, сиділи, як мерлі, так слухали. Люльки їм гасли в ротах, а ніхто не важився порухатись. Такий був дід. А тепер пропало, тепер не той став...

У голосі її і гордість за свого чоловіка, і тяжкий смуток.

— Старість, — каже дід, розуміючи смуток дружини, — ста-

^{*)} Кам — шата.

рість. Думав онукам перекажу те, що діди навчили. Не дав Бог онуків.

— А я, дідуню? — питаває тихо Таня.

— Ти — дівчина...

— Заграй, — просить вона, — заграй, дідуню, може і я навчусь.

Дід слухає. Він бренькає по струнах, бере на них кілька акордів і закриває рукою. Струни послушно мовкнуть.

— Про кого хочеш слухати? — питаває він.

— Грай, про кого хочеш, — каже вона тихо. — Усе цікаве.

Дід знов бренькає по струнах, з уст його зриваються розбиті слова і бренчать в унісон з розбитим топшуром:

— У межичасі між кінцем минулих прекрасних, спокійних віків, — починає дід, — і початком тепер надходячих прекрасних спокійних тисяч віків, у той час, коли жили сотні тисяч літ, повних спокою і щастя, великих радостей, за часів багатих, великих багатирів-завойовників, у один прекрасний час, твердий, спокійний, повний цілковитих далекосяжних добродійств... Стопи сонця утвердилися недавно, проповідано тоді вісімдесят тисяч літ наново... У той прекрасний час утвердились, кажуть, держави і віра...

Дід замовк. Він задивився в огонь, немов чекаючи від нього натхнення. Бабуня вся перемінилась у слух, Таня ж лежала мовчки, з заплющеними очима.

Дід пригадав, знайшов перервану нитку і знов почав мрежати епопею геройську, стару, як нарід алтайський.

... Підноситься отчизна — святий пятдесятоловий Хагай, що виріс під подихом вітру, підноситься сімдесят подвійних алтайських гір, що виросли разом з одним оголеним щовбом. Піднімається таємний Алтай, біліє десять великих морів - озер, з водами цілющими, нектарними. У тих кочовищах колишуються, синюючи, сині, прекрасні сандалові дерева, зозулі кують радісно, складко, звучно, хитаються, колишуються кріслаті прекрасні дерева, воркують, спивають - шумлять різномальорівні птахи. Чорні молоді беркути стогнутуть, шукаючи здобичі; на гірських площинах колишуються, усе наповнюючи і переплітаючись, темно-руда сандалова трава на чотирьох лукоріччях. Усі живі істоти — чотироногі, у щасті, у радості. Чорні молоді беркути стогнутуть, шукаючи здобичі на високих горбках, колишуються, усе наповнюючи і переплітаючись трава трьох лукоріч. Сніг на верхівях тане, шипить, тонкоголосі зозулі під ранковим жовтим сонечком кують, посадавши на вершечках високих сандалових дерев. Співають і щебечуть жайворонки і горобці шістьдесятю родів; лані сімдесятюх колірів пасуться з тупотом...

Ось коротко, яка отчизна — високий багатий Алтай.

Виріспи, цілком заповнивши тінистий бік Алтаю, табун рябчих коней пасеться спокійно. Щіпають коні голівки трав, пить чистоту вод, кормляться соками трав. Була там неспокійна червоно-рогата худоба. Чорні й сірі бики бігають вузькими ярами гір-

ськими так, що стогін стойть, а зустрівшись один з одним, буються. Молоді бички й корівки бігають, скачуть. Телята і телені кружляють по вогких лукорічях і пасуться. Були там сніжно-білі вівці, що заповнили устя тринадцятьох алтайських перевалів, і їх стерегло ціле покоління народу. Барани та кізли окремо, кізлята і ягнятка блеють голосно...

Тими кочовищами, тою державою, вірою, тою худобою, людьми, усім володіючи від народження, був славний витязь...

Тихі дідові слова линуть, тремтять, як материна пісня над колискою хорої дитини.

...Батьком його було Синє Вічне Небо, а матірЮ Корувата, Золота, Велика Земля. Повстав він на світ із узористого, чорного каменя, що з'явився на перехресті трьох балок, сам від себе розкововшись...

Нитка знов увірвалась, як павутинна. Дід плямкає язиком, яому пересохло в горлі. Він наливає собі деревяну мисочку араки і випиває. Потім поволі набиває люльку й запалює. У юрті тихо, тільки вогонь тріщить. Баба сидить мовчки заслухана; вона не ворушиться, як каміння. Раптом понісся по юрті, як шелест вітру ревний діточий плач...

У юрті погасає вогонь. Крізь отвір угорі продиралось пасмо сірого денного світла разом з краплинами води. Дощ не вщухав.

Переїхавши перевал, кам Натрус почав швидко спускатись у долину, поспішаючи до аїла, що складався з кільканадцятьох юрт, порозкиданих по широкій кітловині над прудким потоком. Він був у парадному алтайському одязі, у великім синім футрі, підбитім лисом, з видровим коміром, підперезаний зеленою крайкою. Вийшов рано, бо вдень передбачалась спека, а хотілось заїхати холодком. У переметних мішках віз бубон, частини шаманської одягу і високу баранячу шапку з двома довгими, до самої землі, білими широкими стрічками.

Ідучи безлюдними околицями, він вигравав на сопілці свою журливу мелодію, хоч був у веселому настрої. Але алтайці не знають веселих мотивів. Усі вони зводяться до одної мелодії, сумної і монотонної. Натрус грав на сопілці по мистецькі. Вона служила яому не тільки для розваги, але й для закликання гадів, приваблювання їх в одно місце. При допомозі її він принаджував моралів, полюючи на весні на їх цілющі роги.

З вузької ущелини вирвалась сумна мелодія на широку долину, куди проходила камова путь. Голос сопілки покотився тепер вільно дрібними хвильками понад пахучими травами, і трави пригнулись слухаючи. Аж біля самого потоку кам перестав грati. Водоспад заглушив би пісні та й дорога не рівна. Але тільки кінь пішов понад потоком, знов залунали перервані трелі і полинули наздогнати ті, що вже далеко попливли вперед. Та раптом злов музика обірвалась, і тепер вже видно на довго...

Ідучи рано дикими місцями, кам ніколи не думав, що по дозрі зустрінеться з кимнебудь, тим паче з ненависними урусами.

та ще такими якими особливими. Він чув, що по горах снують якісь люди, щось міряють, щось зрисовують, чув, що хотять пускати чортові машини, але не вірив словам. А сьогодні сам наочно переконався, що правдиві всі поговірки. Він побачив сильного художника і його картину. Коли б не кінь, що пасся недалеко, він певне нічого не підозрюючи проїхав би мимо, але коня він побачив здалека і тоді вже почав очима шукати господаря. Художник спав тихо, сонце гралось на його обличі й він усміхався крізь сон...

«Вбити! — подумав кам, — вбити падло і ніхто не знатиме, не бачитиме. Вбити і стане на одного менше.»

Він тихенько зліз з коня і підійшов до сплячого. Рука лежала вже на ручці ножа. Один удар і перед ним лежатиме труп. Кам на всякий випадок оглянувся довкола. На горбку показалась людина, з виду російська жінка... Покинув свій намір і сів на коня. Сиплючи на голову сплячого всі свої прокляття, рушив у дальшу дорогу, ховаючи в серці пімstu.

«Правду сказав Монгол. Правду казали люди. Але Алтай вам цього не дарує. Тепер не той вже стає Алтай. Тепер вже він прохрів. Не сядете на його хребет, як на ручного коня. Він скине вас. Монголія за нами — братерський народ. Ні, не поборете нас. Кам Натрус сам не один раз втопить ніж у ворожих грудях. Сьогодні втопив би, та перешкодили...»

Він сильно оперезав нагайкою коня, і кінь поскакав по невеличкій рівнині, розтріясаючи криваві думи кама.

Проїхавши кілька кілометрів, Натрус знов наткнувся на уруса, що ходив якимись невиданими інструментами і теж щось залишив і вираховував.

Безсильна камова лють перейшла всякі межі. Він шмагав коня, щоб хоч трохи виліти її з переповнених грудей. Заляканий кінь біг шпарко по рівному плоскогірі, а кам складав у голові плани лютої пімsti.

Перетявиши рівнину порослу густими травами, кам вийшов на горб, звідки показався синій димок, що підносився над юртами. У долині стояв ще ранній туман, що синів від диму в той час, коли на горі вже добре припікало сонце. Але кам не відчував спеки. Його мучила гірша за спеку, непоборна лють і досада.

Кам переїхав швидко аїл і спинився коло нової великої шестистуцтвої юрти, у якій жив його приятель Мабаш. Був це представник давнього княжого роду...

Сидів у ранковому безжурному настрою перед юртою на зрубаному кедрі і покурював люльку. Двері в юрту були відчинені, там поралась його молода жінка, а з закоптілого верха юрти йшов угурю густий синій дим.

Побачивши кама, Мабаш приязно усміхнувся, але кам навіть не відповів на усмішку, а швидко зіскочив з коня й привязав його до дерева.

Поводження кама немало здивувало господаря. Що б то могло так рано розілити його?

Не люблячи довго над чимнебудь задумуватись, Мабаш покинувся йому назустріч.

— Єзен дер? — потурбувався він, заглядаючи камові в очі.
— Єзен, єзен, — заспокоїв кам.
— Чого ж смуток блукає на твоєму чолі? — спитав Мабаш.
— С чого сумувати, — відповів кам.

Вони сіли на зрізаного пня, і кам почав розказувати Мабашеві, що він бачив по дорозі.

Мабаш слухав пильно, зосереджено, попихуючи люльку і обличчя його жовте потускніло, як диск місяця, що його затягнула хмара.

— ... Знов сунуть на наш край блідолиці чорти, — тягнув кам. — Мало їм своєї землі. Коли б не та руда собака, що показалась на горбі, я утопив би у ньому ніж, щоб другим не було охоти заглядати в гори.

— Ще не пізно, — сказав спокійно Мабаш.

— Тут треба робити обдумано. Я не вірив, що казали. Люди люблять перебільшити, але сьогодні я переконався, що вони переменшили. Мені доловили, що вороги хочуть пустити через гори свої чортові машини. Вони хочуть осквернити святу природу, вони хочуть загарбати наші чудові долини, вони хочуть загнати нас дальше в гори, на неродючі шпилі, щоб ми там виздихали, як худоба лютої зими. Усі країні долини в їх руках! Гей! Тут треба щось робити і швидко, бо там буде пізно!!!

— Радь що, — сказав спокійно Мабаш. — Моя голова дурна. Я не знаючу ради.

— Рада є одна, — шепнув Натрус, глянувши в юрту. — Треба вибивати їх тут поодинці. Отих вчених їхніх, що то ходять і щось пишуть, чогось шукають на горах. Вибивати поодинці, бо проти їх сили ми не встоїмо. Але треба їм показати, що гори для нас! Гори для алтайця! Треба, щоб вони це почули.

— Хто ж буде їх нищити? — зважився з острахом Мабаш.

— Як хто? Ти, я, сотні нас!

Мабаш засувався на пеньку.

— Ти ж сам казав, що страшно.

— Страшно самим, а коли буде багато нас, не страшно...

— Смерть їм!... Смерть їм! — повторив. — Треба негайно починати роботу. Треба знищити його в найближчі дні, щоб не поширилась зараза, щоб іншим відпала охота сунутись до нас. Алтай для алтайців. Алтай має бути недоступна твердиня. Об ней розіб'ють голови не поодинокі люди, а цілі народи. Нас покищо мало, Мабашу. Нас два нічого не зробить. Треба зібратись нам усім, треба стати до боротьби всім алтайцям, як за тих недавніх часів, коли гори роїлись від наших повстанців, що захищали свою житла від червоної комуни. Вони злякалися нас. Ти памятаєш? Ніхто ногою не ступив тоді на землю нашу. Ти памятаєш? Але треба було ще довше триматись, а не кидати зброї за одну

обіцянку автономії. Ти бачиш, що зараз? Вони забороняють нам визнавати віру предків. Вони не дають молитись нашим духам, приносити жертви богам. Жертви наші, не їх, і ми не маємо право порядкувати своїм. Правду я кажу, Мабашу?

— Правду кажеш. Ти кам, ти найрозумніший з нас. Тобі боги відкрили розум, а нам сповили чорною тъмою.

— Ми підбуримо всіх алтайців. Хто не з нами, той ворог, тому смерть.

— ... Важко це буде.

Кам блиснув очима, як ножами.

— Не важко.

Мабаш знов присів.

— Наші душі темні, — почав він. — Темні, як угорашня вечірня хмара або пітьма нічна. Треба влити в них вітло, треба грояснити їх. Наші люди смирні. Так знов таки треба, щоб не були вони покірні, як вівці, а щоб стали дикими звірями.

— Усе зробимо, тільки б знайти в аїлах своїх людей. Зіднати тих, що ще не забули свого роду, треба закликати тульї I, щоб з топшуром співали про давню славу Алтая. Їм треба творити нові пісні, про нових багатирів, що розшавлять ворогів, як за давнини. Треба, щоб вони були в кожнім аїлі. Довгими осінніми вечорами, коли Ульгень погасить денне світло, щоб збирались у юртах люди, а співаки, щоб їм співали пісень і закликали до боротьби й помсти. Треба, щоб вчили подавати в молоці отруту тим, хто схоче молока напитись, щоб подавали гадюк замість риби, щоб убивали зашельців, як вовків у своїх загородах... Це так на майбутнє, а з цими, що є цього року, з цими двома ми справимось, Мабашу, з тобою самі.

— ... Ов!... ов!... ов!...

То алтайські господині скликають запізнені корови, що не вернули ще на ніч.

І линутъ ті крики далеко у ніч. Їх повторюють узбітчя, і хоч вдалені замовкли, у горах ще чути, як скаргу: ... ов! ... ов! ... ов!...

Густішає пітьма. Ховаються юрти. Сіріє білий туман.

Біжать хвилини. На велетенському темному цифербляті вири-совуються дві фосфоритові стрілки — чумацький шлях.

Біжать хвилини...

Зза гір, зза лисих голов вилізло велике червоне обличчя і пільно глянуло в долину.

Здрігнулася пітьма, припала до гір, сковалася за юрти, біжить у ліс, бойтесь світла. А місяць вище і вище, сріблить ріку, сріблить закоптілі юрти.

Під височезною модриною, при дорозі стоять одна велика шестистука юрта окремо. З її шпіля виростає деревце берізки. Позаду юрти чотири високі берізки, повязані по дві мотузками, на яких висять довгі вузенькі стрічки, різно-кольорової матерії. Попередні пайширша стрічка чимсь розмальована. Це Джайк — бог

алтайський. Між ними п'ята берізка стоїть окремо. Під неї привязані два коні. Один білий, як сніг. Від уздечки звисають дві стрічки — червона і біла. Коні дрімають, похнюючи голови. Час-від-часу один здригається і широкими червоними піздрями ловить повітря. Голодний, але ніхто вже його не нагодує.

По долині, як духи, проходять темні людські силуети. Вони швидко перетинають долину і щезають унутрі придорожньої юрти. За кожним рипом дверей із неї добуваються на двір звуки бубна. Вони вилітають крізь отвір угорі з густим димом і никнуть у темних просторах.

У юрті зібралось вже багато народу. Підходять ще ті, що спізнилися. Мостяться де попало. Туловище коло туловища, голова коло голови, як навалені на купу жовті гарбузи. Ті, що вже давно тут, пересиджували ноги, але розправити їх неможливо, і терплять. Вони звикли і вміють довго терпіти. Праворуч од входу сидять жінки. Ліворуч чоловіки. Напроти, на чоловічій половині, Мабаш біля бочок з аракою,^{*)} ліворуч від нього на жіночій Ійнечі. Господарі й гости сидять поважні, зосереджені й курять люльки. Ійнечі час-від-часу набиває їх тютюном, запалює від вогнища, що горить насередині, і подає — заднім, тим, що самі не можуть дістати до вогню руками. Господар наливає араки у дерев'яний посуд, надписана сам і подає гостям. Ійнечі курить сама срібну люльку і пильно слухає, що викрикує кам. Той сидить серед чоловіків на ведмежій шкірі, а довкола нього вільне місце. Він нічого не бачить і нічого не чує, тільки в екстазі бе кулаком у бубон. Це він піdnімається в сфері небесні, щоб поговорити з духами. Розмова має бути важлива, бо кам спішить і бе в бубон щораз швидше, щораз сильніше.

По добрій годині встає і починає крутицись у шаленому танку. Голос захриплений, сам стомлений. Одна рука трясе бубном, друга бе калаталом по натягнутій шкірі.

Тріш сидить ліворуч від кама, курить люльку, сопе і не спускає з нього очей. Нарешті моргає тим, що сидять біля дверей. Там робиться рух, люди поспішно встають із землі, робить комусь місце, хтось відчиняє двері і через хвилину очищеним проходом крутячись несамовито вилітає кам і біжить, ударюючи в бубон, до коней.

Коні підносять похнюплеї голови... Молоді коні форкають, рвуться з припонів, але даремні. Припони міцні, крученні з вовни, не вірвуться.

У юрті ніхто не рухається з місця. Усі ловлять уважно звуки, що прилітають тепер до юрти знадвору. Але ось вони близчають. У дверях появляється кам. Він біжить на своє місце, знов трясе несамовито бубном, бризкала дзеленьчать розпачливо, ось, ось по-відриваються, кам лупить калаталом в бубон... Дорога до неба важка. Він вже бачив духів. Він їздив до них на конях... Ще кілька хвилин і він досягне мети. Кам напружує всі сили і почі-

нає ще несамовитіше бити в баранячу шкіру, але мовчки, немов набираючи свіжого голосу, бо по хвилини з його горла летять знову слова, як камені тяжкі:

- Тенгере угли тен сару
- Ульгенъ угли кергидай!
- Караганди козім - дай,
- Кармалаза колум - кан!...

І від тих слів раптом неначе дрож пробігла по юрті, неначе вітер завив серед кущів у глухій тайзі.

...Ao, кам... ай!!!

А кам знов наліг на бубон. Якась надлюдська сила припливала. Ліва рука, що стискає бубон, як мертві. Пальці посиніли, права бе несамовито калаталом, а з горла такий же голос і дивні слова:

Сари камиш таякту.
Сари куга мененту.
Сари тибек тишкенду.
Сари кілію тон, кійген
Ульгенъ каоннин, кан - каршит.¹⁾

...Ao, кам... ай!!!... Знов пробігло по юрті, як жах...

Екстаз кама доходить до апогею:

Інгай гак, гак, інгай гак.
Кай - гай гак, кай - гак гак!...

Ще кілька слабих ударів у бубон і тихо. Кам звалився на бік...

У юрті запанувала мовчанка. Чути було сопіння людей і потріскування вогню.

Кам водив втомленими очима по присутніх, а вони всі дивились йому в рота, чекаючи, що він скаже.

— Я бачив Чет-Чалпана, — почав глухо Натрус.

У юрті зашуміло, заколихались голови, як на городі маківки від вітру.

— Зі мною говорив Чет-Чалпан,²⁾ — повторив кам. — Він сказав мені, що на край наш насувається кара. Насувається хмара блідолиціх тонконогих чортів, що хочуть заповінити край паш. Вони займуть долини наші і поженуть нас, мешканців золотого Алтая на безлісі, дікі шпилі, де нема поживи худобі і вівцям, де нема паші коням і тоді чорна Улюм³⁾ викосить нам народ.

По юрті пішов зойк, жінки заплакали ніби за мерцем.

¹⁾ Жовтій камиш з тростиною.

Жовтій з конопель повід.

Жовтим покрите хутро одягнув

Ульгенъ, царський гірський соболь.

²⁾ Чет-Чалпан — Герой алт., повстанець 1904. р.

³⁾ Улюм — смерть.

^{*)} Рід горілки з молока, до 14° міцності.

— Вони розкопають наші гори, Алтин-ту,⁴⁾ наш золотий тай. Виберуть з нього багатства, що іх стережуть духи, що ревно оберегають їх перед нами.

— А-а-а... А-а-а-а... — полетіло по юрті.

— Вони заберуть наші озера й виловлять з них рибу, щоб гинули з голоду алтайці. Вони виріжуть нашу тайгу, де ростуть кедрові горіхи, вони вистріляють нашого звіра.

— А-а-а... А-а-а-а... — затріпотіло тихо, як метелик, що осмалив крильця над вогнем.

— Вони пустять чортові машини, що своїм ревом лякатимуть орлів, збурять наші юрти, насміються над нашими жінками, над нашими богами.

У юрті тепер стояв уже рев і зойк...

— А що робити з тими, що ходять тепер по горах? Що робити з тими, що чогось шукають у них? — запитав Мабаш.

— Я ще не говорив про це з духами. Я ще спитаю тих, що вище.

Кам одягнув свою шапку з двома широкими, довгими до скої землі білими стрічками, взяв бубон від Тріша і почав знов бити в нього, піднімаючись у вищу сферу, де живуть вищі духи...

На небесному годиннику значно пересунулись стрілки і зблідли. Місяць пройшов свій довгий шлях і зсувався у безвісті на спочинок, а кам у юрті піднімався усе вище, у вищі сфери, щоб випитати всіх духов, щоб розпитати їх, як врятуватись алтайцям від неминучого лиха.

Ранок застав його знеможеного, блідого біля вогнища. Частина гостей розійшлась по юртах досипати ночі, а решта куняла до ранку, покулившись на землі.

Йинечі дрімала, сидячи. Вона сперла голову на бочку і їй снились страшні сни. Тільки сліпий столітній дід, колишній славний кам, що прийшов послухати слів молодого, докидав до ватри дров і тягнув свою люльку. Він згадував давні часи своєї молодості і порівнював їх з теперішніми.

Кам стиснув закаблуками коня й сміливіше рушив вперед. Через кілька хвилин він був уже на місці роботи художника. Розглянувшись довкола, ще раз і впевнившись, що нікого нема, зліз з коня, привязав його до дерева над потоком, підійшов до пенька, що на ньому сидів художник, витягнув з кишені молоко й дудку й знову подався над потік. Він шукав відповідних камінців. Через півгодини повернув на місце, несучи їх повну полу. Були це камінці, що мали мисочковату форму, різної величини, з невелічкими заглиблennями. Кам порозкладав їх обережно поміж травою в різних місцях довкола пенька, а одного вstromив у дупло. На камінці поналивав молока. Закінчивши ту роботу, сховав пляшку в кишеню, сів на пеньок, притиснув дудку до рота і почав грati.

Дивні звуки полетіли з сопілки. Вони змішались з шумом

водопаду і щільно заповняли долину до берегів, як вода заповняє закриту з усіх боків балку.

А кам грав без перерви. Налягав, здається, на дудку, вкладав у неї свою душу, видихав свої болі, свою помсту. Дудка скигліла під подихом його, немов промовляла словами. Страшні мусіли бути слова... А кам грав і грав, аж втомився, аж не стало повітря в грудях.

Нарешті замовк, а звуки, що вийшли з сопілки, вдарилися об скелі, як ранений лебідь крилами.

Кам почав наслухувати. На найменший шелест у траві він перемінявся в слух, переривав дихання. Він пильно поглядав на траву, але вона не колихнулась і тільки коники полеві стрекотіли в ній.

Він знов притиснув дудку до вуст, і знов здригнулась долина, знов полилися звуки ще жалібніші, ще страшніші.

Коли раптом перервалася музика.

В одному місці заколихалася трава. Кам глянув туди. Щось бігло поміж травою.

— Змія чи ящірка?

Через хвилину лице камове прояснилось. Це повзла велика Тілан.⁵⁾

Не встиг він розглянути гадюки, як зашелестіло в другому місці. Кам побачив, що до мисочки з молоком підкрався бронзовий вуж і пив молоко, як кошеня.

Підбадьорений улею знов почав грati. Кам входив в екстаз... Кам встав і, виграючи, почав крутитись на місці. Очі йому горіли вогнями. Божевільна радість розпирала груди. Тепер з кожного кутка виповзали гадюки і повзли на голос сопілки.

Дальше грati не потрібно було. Кам застромив сопілку за халяву й, обережно пробираючись поміж трави й кущі, високо підносячи ноги, прямував до потока, на розмову з богами...

— Ерліку! — кричав шаман. — Ти вислухав мене, не позбавив мене моєї сили. Зішли на нього смерть. Зішли смерть на тих, що ступлять на землю нашу. Ерліку!...

А. ГАРАСЕВИЧ

Побрратими

(С п о г а д)

Памяті Олекси Блестова.

На дворі стояло прозоре осіннє пополуднє. Сонце відбивало проміння на бляхах домів, вітер шарудів каштанами. В повітрі тримтіла осіння вологість.

⁴⁾ Алтин-ту — золоті гори.

мене, дав мені книжечку і зник. На дворі була чорна ніч, і досі осінній падав. Все замовкло. Аж за пару хвилин зірвалася місія тушня і почали падати стріли — і від того часу я діда свого бачив. Кажуть люди, що в Тису його вкинули...

Хлопець замовчав, і очі його стали мутні. Від Тиси віяв вітер, і скуювджував волосся.

— Чого ж твого діда мадяри заперли?

— Тому, що бурив людей проти панів, тому що їм роздавава такі книжечки, як і мені.

Він розіпняв скорим рухом сорочину на грудях, і витягнув маленьку книжечку, на якій стояв напис: «Малий Кобзар».

— Кобзар! — скрікнув Василь. — Я знаю. Його написав Тарас Шевченко!

Олекса розгорнув книжечку, листки якої мали завжди намір розлетітися з вітром по всіх сторонах світу...

— А ці рядки мені дідо завжди читав:

... свою Україну любіть,
любіть її во время люте,
в останню тяжкую мінуту
за Неї Господа моліть...

— Тепер знаєш, чого я цього лука змайстрував з залишною стрілою? — спітив по хвилі мовчанки, пильно вдивляючися в Василя.

— Знаю, — відповів хлопчина. Очі йому горіли. Сутеніло... Сонце зникало за синіми горами, червонило востаннє плесо Тиси і відливало з нею ген-ген за обрій.

Падала зоряна ніч на буйні хлопячі голови...

ДО ВП. ПЕРЕДПЛАТНИКІВ

До цього числа прикладаємо чеки всім нашим передплатникам і післяплатникам. Просимо вирівняти свої залегlosti і післати передплату на II. квартал.

На II. квартал — починаючи 4. числом — будемо засилати журнал «Пробоєм» тільки тим, що матимуть заплачено за I. квартал. Додаточно числа не будемо засилати. Тому негайно вирівняйте свої залегlosti, щоб не робити труднощів у видаванні одинокого українського журналу культури на всю еміграцію!

Хто вже має вирівнано і за II. квартал, той хай ласкаво використає складанку на замовлення книжок з В-ва «Пробоєм».

Адміністрація.

Р. ЛІСОВИЙ

Де Шевченко?

Нижче подані завваги не мають на меті ані давати ще одну інтерпретацію Шевченка, ані полемізувати з авторами різних праць. Полемічні нотки статті ужиті єдино на те, щоб яскравіше закреслити думку автора цих рядків.

Не належать теж вони до типових писань «у річницю», бо повстали вони з іншої потреби. Зрештою на нашу думку годі підходить з перспективи «річниць» і других святкувань до проблеми зasadничої важності. А такі проблеми хочемо тут бодай в найбільш загальних обрисах порушити.

Ніхто, здається, не буде заперечувати, що «Шевченко» як предмет наукових дослідів і всенароднього культу є сumoю найрізноманіших елементів духового порядку, в яких нелегко сьогодні українцеві знайти орієнтацію. Не один раз піднімалися в нас голоси протесту проти наклепів історичних ворогів України проти Шевченка і проти тих земляків, що обтяжені добою поневолення намагалися зредукувати в ніщо одного з найбільших синів України всіх часів. Та коли вороги своїм ніколи непритупленим інстинктом від Бєлінського і сучасних йому самодержців аж до червоного забронзовування наших часів найбільшу небезпеку якраз для себе від Шевченка відкрили та в подивутій послідовності різними засобами його нищити намагалися, то українське наставлення супроти Шевченка дає свідоцтво далекосяглій і ще до сьогодні непереможній непевності. Правда, і виступ Куліша (з одного часу) і драгоманівські походи проти Шевченка належать здається, до минувшини і є підстави думати, що прийшов час на далекосяглій культ Шевченка. Та ми далекі від того, щоб наставленні молодого українства, наставленні, яке еволюціонує в напрямі на культ усіх елементів цього наставлення беззастережно приняти.

Свідоцтвом непевности у наставленні до Шевченка є м. ін. ціла скарбниця неокресленої вартості понять про Шевченка. Люди, що є приклонниками найширшого Шевченківського культу, дуже непевно говоритимуть на тему «Шевченко в дійсності». Дуже неясно вражают такі крилаті слова, що «Шевченко відчув духа доби», є «національним пророком» чи навіть «батьком українського націоналізму». Зокрема дуже незясована є справа відношення ідейних основ Шевченкової творчості до ідейного добра сучасного молодого українства.

Труднощі, що на них тут вказуємо, не є труднощами тільки і виключно «теоретичної сфери». Всупереч поширеній у нас моді бачити у великих проблемах сучасного життя вигадки «теоретиків» скажемо з натиском, що проблематика шевченкознавства і шевченківського культу повстала в першій мірі з незвичайних труднощів таки нашого практичного життя, що знайшлося в часах справді переломових.

З цієї причини уважаємо, що і шевченкознавство і всенародний культ Шевченка опинилися в стадії, яка вимагає конечно засування речей основних, цебто таких, що для науки і для культури логічно першими. Наші завваги, хоч як загальні й часове закроєні, мають завдання впровадити бодай згруба в терен, з якого ці основні речі вирости мають.

I.

Вихідною площею хай будуть загально знані факти. Українська думка, а зокрема наука, старається опанувати «Шевченка», як предмет своїх зусиль різними методами вже довгі десятки літ. Одночасово росте й кріпшає всенародній культ Шевченка, — явище дуже неоднородне. Побіч контурів величного міту нарощає широким руслом ще й наверстування, яке можемо назвати звульнізованім Шевченком. Не треба розуміти, що широкі українські низи є «носіями» цієї вульгаризації, а т. зв. інтелігентські круги творять міт. Вистарчить звернути увагу на факт, що деякі народні перекази про Шевченка в Україні можуть справді імпонувати та мають глибокий соціологічний сенс. У загальному вульгаризації Шевченка починається таки серед «інтелігентських кругів», а звідти перекидается в низи.

Вже з цього видно, що в сучасному українському наставленні до Шевченка є багато проблематичних моментів. Назагал думають, що у відношенні до поета маємо канон устійнених норм і незрушимих правд. Та вже поверхова застанова спихає такий погляд у площину пересудів.

Але найбільше шкоди спричинив загально поширеній погляд, що Шевченко «легкий», «приступний», для кожного без решти «зрозумілій». Так думають напр., що «Заповіт» чи «Кавказ» без труду дадуться зредукувати до позему одного чи другого сприймача. Ці чверть - правди важко зарисувалися на українському наставленні проти Шевченка. Ще й сьогодні знайдуть вони чимало оборонців. Їх наростання треба завдячувати великому непорозумінню. Правда, майстерна Шевченкова мова, а далі незвичайна гострота його творчої думки мають силу ділати стихійно на найбільш різноманітних сприймачів. Та ця величава, королівська простота та сила стихійного ділання не значить ще, що Шевченко «простий» та «легко приступний». Зважмо тільки, що шевченківська наука мимо традиції довгих десятків літ не вийшла ще поза стадію вступного шукання, що є доказом не «легкості», а великої нерозгаданості Шевченка. Та щоб ще яскравіше підкреслити думку, що «простота» не означає ще «легкості», вкажемо на книги Евангелії, що в під деяким оглядом навіть дуже прості та мають велику силу безпосереднього впливу на сприймача. Одначе було б великою помилкою думати, що в тих тисячах і мільйонах відзвуків Евангелії в душах читачів вичерпувався увесь його зміст. Те ж саме можна сказати з відповідними пропорціями і про Шевченка.

II.

Не вільно на цьому місці не згадати окремо й шевченківської науки.

Не можна не признати її великих заслуг. Дотеперішній дробок, що виявився при збиранні великої маси матеріалів, матиме завжди велике значення для змістовності нашої культури, що не вийшла назагал поза стадію експериментів. Приклад експерименту, який зладжено принагідно і з думкою примінити тези психоаналітиків до Шевченка була праця Балея («З психології творчості Шевченка»). Біографія Шевченка, яка мала появитися у відомому варшавському виданні, була зложена, як показують уривки, без всякого поглиблення. І автор навіть хвалився на відчуті у Львові, що вона не буде писана на «хитрій мові». Теж другі праці — виключаючи навіть авторів, що з українського духа писали — є свідоцтвом того, що Шевченківська наука не здобула для себе належних підвалин логічного й епістемологічного порядку. З тієї причини не могла так співідіяти у боротьбі за духовість модерного українства, як її це належалося б. Тут її виручила в дечому зближення до неї нечисленна публіцистика високої класи, яка у своїх засновках орієнтувалася на відповідні найдальші речі, без огляду на те, чи в цих найдальших речах переважали елементи раціонального пізнання чи віри. Тут впали свіжі, запліднюючі думки. Та одночасно з оживленням боротьби за Шевченка можна нотувати нове популяризування нераз проблематичної вартості. Неоспоримий факт, що в теперішні часи спеціально близька видається атмосфера Шевченкових творів, викликає найбільш різноманітні погляди. Автор цих рядків чув на поважному зібранні інтелігентської молоді думку, що Шевченко в «Заповіті» зясував тактику нашої (!) політичної боротьби. Найцікавіше явище, яке в нас залюбки підчеркують, це «актуальність Шевченка». Тут відразу насувається питання: а що буде, якщо колись у зміненому порядку світа оця актуальність відпаде? Чи ті всі (неформально названі) «політичні поеми» і думки лишаться тільки як пам'ятник минулого лиха й більш нічого?

Тут ми дійшли до питань, які сягають вже поза терен поширеного в нас Шевченка.

III.

Коли говоримо про «Шевченка», то не завжди маємо на думці одно й те саме. Дуже часто йде нам про Шевченка — конкретну людину з обмеженого часового простору, отже окреслену психофізичну цілість. Завдання дослідника-біографа — дати образ тієї конкретної людини, що хоч перестала, як психо-фізична цілість, існувати, проте, силою своїх чинів, а зокрема своїх творів, переносла цю часову просторінь, що стала в певному значенні безсмертною. Цю безсмертну постаті Шевченка маємо на

думці, скільки разів говоримо про нього, що «живе», «панувє» і «пануватиме» в українському світі «доки живуть люди», як невидимий, а всюди причасний владар. У геніальних візіях своїх творів бачить Шевченко так свою ролю. Щоб цю справу належно оцінити, треба сконfrontувати королівську скромність Шевченка, що так часто кидається у вічі з його творів з його чисто владарським гнівом, що як в «Посланні» виходить далеко поза обурення звичайної людини та звертається не тільки до прийдешніх поколінь, але, що є найбільш могутнє — до «мертвих».

(Далі буде).

С. НИКОЛИШИН

Українська совєтська проза¹⁾

2. СОВЕТСЬКА ДІЙСНІСТЬ.

Справжнім революціонерам-романтикам, як приизирливо їх називали комуністи, «будні революції», цебто совєтська дійсність — не подобались. На зміну революційним героям прийшли ташкентці. За «громадянською» війною посунув НЕП. Замісць революціонерів героями стали непмани і комуністи. Совєтська література з кадром старої ідеалістичної інтелігенції і нових робітників пера, що були в цьому сенсі під впливом очіх старих, одержала в спадщину занадто багато елементів аристократизму (духа), щоб могти спокійно обсервувати це життя. Міщанство завжди викликало на Парнасі ненависть. Література стала критикою життя.

Критика комуністів.

Критиком комуністичних чиновників і непівських буднів виступив передовсім **Микола Хвильовий**. Він показав у десятках своїх імпресіоністичних новел які то були люди, що горнулися по перемозі большевиків до компартії. Погані зі втраченою честю дівчата, невдахи і люмпенпролетари - мужчини.

Показ цього політичного люмпену Хвильовий зачав провадити вже у своїй другій збірці новел «Осінь». Ось яке враження зробила ця збірка на большевицьку критику: «Загалом на всій збірці

¹⁾ Див. „Пробоєм“ ч. 1 і 2/41 р.

Нижче поправляємо фактичну помилку, яка в нашій статті пригадці про письменника О. Кобзя сталає. Письменник О. Варава (псевдонім — Кобець О.) не був забитий дня 15. січня 1918 у Києві, як це видається з його книжки і як це стоїть у рецензії В. Василевича у львівських «Дзвонах» ст. 265—7 з р. 1933, але був ще у 1923 р. редактором літературного відділу «Нової Громади» Кіїв. (Дивись «Нова Україна» Прага ч. 9/1923 ст. 133). Цю звістку НУ підтверджує міні один мій читач.

лежить печать подвоєння, рефлексії, розчаровання, печать сірих буднів за НЕПу, що так сильно вразив свою безколоюровістю багатьох вапантів революції. Распроклята тоска, нудьга, осінні настрої — ось що ми бачимо в цих Анархах, Отре, Сайгарах, і недаремно автор так демонічно освітлив цільню своєю жорстокістю натуру дра Тагеблати (в »Я«) (О. Дорошкевич). Ціла верства правлячої кліки, як в »Санаторійній зоні«, заморена, зачумлена матеріалізмом. »Як у свій час носили винниченківські сорочки, так тепер наше глухе місто поринуло в матеріалізм. Якась пошесті. Підеш в гімназію — матеріалізм. Підеш в Просвіту — матеріалізм. Навіть в автокефалії про матеріалізм чуєш«. В »Івані Івановичі« дав потім Хвильовий синтетичний портрет типового пана цих часів — комуніста, матеріаліста не в філософічному, а в буденному значенні цього слова. Іван Іванович уже не чинуша, а потвора революції.

Компартія жадала іконографію комуністів, Хвильовий спротивився: Як то, він має оспівувати » всяку сволоч... тільки тому, що вона зветься комуністами?«

Хвильовий беззастережно панував у прозі аж до р. 1925.

»Справжній чоловік« у Антоненка-Давидовича — комуніст, є типом все того найбільше осміяного в українській і російській літературі »міщанина«. Містичного буржуа — ненавидів люд, міщанина — література. Ці два поняття — не синоніми.

Гр. Епік у повісті »Без ґрунту« (1927) показує, як справді всесильний російський бюрократ не вмер. Навпаки, — Василь Васильович, паршивий писарчук, спрітно використовуючи диктатуру, нищить молоде життя. Мала людина, беззахисне дівча Софійка, справжній пролетар, як була, так і лишилась беззахисною. Хто скаржився, раніше був бунтівник, нині — контрреволюціонер. Революція змінила тільки кваліфікацію і підвищила кару за такий злочин. А злочин — не покорятись слухняно власті імущим і там, де вони цієї влади не мають, — злочином лишився. Яко критику, на свою книжку, чув автор таке: »Якщо Епік не переробить своєї книги, його посадять у Бупр«. І справді посадили.

До яких безмежних неймовірних розмірів доходив урядовий терор, ще яскравіше показує роман **Андрія Головка** »Бурян« (1927). Все живе, що тільки є на селі, душать кілька осатанілих членів панівної партії. Всі роди зловживання влади і користолюстства, які тільки можливі на селі, і які тільки може видумати самодержець волосний чи сільський, творяться без найменшого огляду на які б то не було засади, чи закони. Бурян поріс на знищений землі, і переріс, і глушить все корисне, шляхетне, що тільки ця земля ще родить. Головків »Бурян« побудований не на фантазії, а на справжнім, не вигаданім, життєвім факті. Факти взяті з судового процесу — »димовщини«. Це був, цим самим, також перший реалістичний роман совєтської літератури, художній ре-

портаж. Головко тільки уміло побудував сюжетні вузли, і повість вийшла цікава. Історія Обухівки — це історія українських сіл 1924—25 років.

»Щось подібне, — каже А. Ізотов, — але в невеличкому масштабі, можна найти хіба в Панча »Там, де верби над ставом« (1923). Але це не зовсім так. У Панча обидва приятелі використовують тільки змінливі революційні обставини. В »Буряні« вже незмінна компартія, монопольна, безконтрольна...

Опис голоду на Україні знайдемо в збірках **Підмогильного** »Проблема хліба« (1927) та Андрія Головка »Можу« (1926). Проблема хліба в Підмогильного, як правильно помітив А. Музика, не тільки назва одного нарису. Вона центр проблеми цілої його збірки, де хліб і жінка, голод і стать, економіка і біологія (Музика каже — психіка) цікавлять письменника. Головко трохи сантиментальніший і показує, що і в епоху соціальної революції людина має добре серце, але тільки до своїх.

До чужих немає милосердя. Про це переконує нас **Б. Антоненко-Давидович** (»Тук-тук«, тощо). Жертви соціального перевороту, які він з глибоким відчуттям змальовує, викликають у читача неприхильність до більшевицької революції. Б. Антоненко-Давидович був переконаний »контр-революціонером«. З літературного осередку »Ланки«, що до нього він належав, всі члени були зліквидовані. Зліквидовано і його. »Вмирають Свароги« (1932) була Антоненкова остання репортаж. Відкривала вона нам страшну здичавілість села, смерть усього вищого, всіх старих богів. Пізніше репортажів, чи просто реалістичних творів не можна вже було писати. Постишев наказав писати методою соціалістичного реалізму, ура-соціалістично...

Соціалістичний реалізм заступив місце пролетарського. Тенденцією пролетарського реалізму у всьому викривати вплив пролетаріату, зображувати його побут, прищіплювати йому більшевицькі ідеї. З позицій пролетарського реалізму можна було виправдати і сатиру на соціалістичну дійсність, що була ворожа пролетаріатові. І, як ми це бачили, література що можливість використала.

Москва, однаке, мала досить багато традицій старого самодержавія.

Щоб додогодити і загальній тенденції до реалізму і підпорядкувати собі всі пера, видумали літературні генериали обов'язковий стиль соціалістичного реалізму. За цією методою письменник викриває дійсність, дивлячись не на дійсність, а в офіційні циркуляри. Дійсність — одно, інтернаціонал — друге. Обов'язковим героєм літературних творів став не пролетар, а верхівка партії — комуніст.

Не маємо охоти розглядати ці »твори«.

Безпритульні та урки.

Окрім комсомолу, в Советах ще є »безпрізорніє«. Не написано багато про них книжок, але ті, що є, дуже цікаві.

Гордій Брасюк написав про них прекрасне оповідання »Безпутні« (1926), що легко читається і є, здається, першим на цю тему в советській літературі.

Але дійсним автором вуркаганів був **Іван Микитенко** (нар. 1897), херсонець, лікар з фаху і один час — завідувач будинком для безпритульних. Була це, отже, людина, що безпритульних добре знала з автопсії. За постишевщини і недовго по ній Микитенко був великим паном в літературі. Після викриття Постишева, Любченка та Хвилі виявилось, що Микитенко колись врятував від чекістів свого брата-повстанця, і це письменникові зломило вязи. Микитенко знаний більше, як драматург, але лишайся, безперечно, тільки його вуркаганські повісті — »Вуркагани« (1928) та »Ранок« (1935).

У »Вуркаганах« трохи сантиментально і з ухилом до психологізму подана історія талановитого хлопця з Одеси, що бореться з ворожим всякому таланту советським побутом, зовсім так, як це в подібних сантиментальних романах діється в »буржуазному« світі. В повісті »Ранок« побут вуркаганів далі майстерно описується, при чому автор заводить читача з нетрів міста до нетрів чекістської виправчої колонії. Колонія, заснована в колишньому монастирі, »бастілії Божої матері«, подана переідеалізована, — чекісти там ангели, а урки — диференційовані. Але читач і з такого »твору« довідується дещо. В характері творчості Микитенка помітна риса боготворіння культури, і це як-найбільше показує московський вплив на нього. Безпритульні у Микитенка настільки романтизовані, що, як каже І. Ле, — »безпритульництво в »Ранку« звучить, як особливий дитячий геройзм, а не соціальне лихо«... Микитенкові пощастило »зберегти« коло 52 »батярських« слів у своїх романах. Щоб написати »Ранок« письменник сам довго жив у колонії серед блатних. Як видно з висліду, старання виплатилося. Всі його агітаційні пески скоро забудуться, а роман, заснований на твердій дійсності, буде завше притягати до себе читача.

Подібний пізнавальний, репортажний характер має і повість — записи **Льва Скрипника** »Будинок примусових праць« (друге видання 1931) з життя урків та злочинців у тюрмі БУПР-і. Повість показує багато неприкрашених характерів людей споду, як також і спосіб тюремного піклування Советів над звичайними злочинцями. Політичних злочинців трактується інакше, безмежно суворіше.

Село і місто.

Проблема села і міста в українській советській літературі була завжди якась бойова і чудна. Якось так сталося, що більшевики вважали себе за ідеологів міста, а не-більшевики — села. Спочатку, короткий час по революції, в перевазі було село, а потім

місто. З цією свою підрядною ролею село ніяк не хотіло помиритись, і звідси гасло третьої революції.

Українська література більше цікавилась селом, ніж містом. І це зовсім не якось її хиба, як це нам намовляв декаданс. Теми, сюжети, вільно поетові брати, звідки він хоче, — радше з того, що він досконало знає. Треба тільки, щоб те, що написано, було правда, — це, щоб розповідь відповідала дійсності, висвітлення — здоровому глуздові, а форма щоб була мистецька. Скільки у світовій літературі є цікавих книжок з селянського життя! У нас проти селянських повістей протестувалось найперше з фальшивого європейства (місто — Європа), а потім з фальшивого революціонерства (місто — пролетаріят). І хоч говорилось у нас про засилля села у літературі, села в літературі ми ще й досі не маємо. Бо наша література не бачила села, а пропагувала щось про село, чи на селі. У нас ще, покищо, мало спостерігаються речі, а більше про них думається.

Про куркулів маємо дві порядні книжки: «Білий вовк» П. Панча та »Захар Вовгур« Гжицького.

Панчова книжка цікава, але хибна. Куркул у Панча — зло, чинці. Це дикваліфікує родину Власа Волоса (»масло масляне!«), щоб повно заступати собою куркульство. А ідея книжки, що куркул самі себе знищать, — є взагалі дивна. В цілій Європі й Америці куркулі (фермери) пречудесно живуть. Коли б повстала українська держава, були б з них (або з їхніх дітей) знамениті українські патріоти! І коли б не большевицьке »розкуркулювання«, щебто коли б не большевицьке адміністрування, — не вигинули б, а розмножились би наші »дуки - срібленики«.

Захар Вовгур життєвіший тип. Це — куркуль! Його розкуркулили, вислали, але він повернувся й не покаявся! Він нищить село, бо воно все одно йому вороже. Він нищить рудні, бо вони — маєток держави. Вовгур живе однією думкою — помсти, його єдиний духовий мотор — ненависть. Цьому можна повірити. Автор, що зумів створити повість про Вовгуру, не буденна людина. Читач з цієї книжки пізнає, як виглядала на українському селі колективізація.

Таке селянство здираємо ми і в »Червоноградських портретах« Ів. Сенченка. Сильне, брутальне, що його ніяка революція не знищить. І справді, — чи зробила з ним щось колективізація? Дивиться, воно вже має знов дещо своє, власне, воно вже має однакові »права« і, не бійтесь, — воно ще себе покаже!

Але не червоноградські селяні рішатимуть проблему села і міста на Україні. Червоноградці лишаться селянами. Не рішив цієї справи ані Махно, герой роману »Третя революція« (1926). »Похід Махна на місто — це похід усього села проти міської культури. Образ Махна — це образ зконцентрованого села« (П. Колесник). Рішатиме її Радченко, герой іншого роману В. Підмогильного »Місто« (1928). Радченко, той селянин, що в селі лишатись не хоче. Він іде до міста, учиється, урбанізується і крок за кроком завойовує собі його. Символом його перемоги над мі-

стом є його перемога над міськими дівчатами. При вступі до міста йому мила, як згадка, його сільська товаришка. Пізніше, редактора Радченка вона вже не цікавить. Він щабель за щаблем здобуває любов все кращих і кращих міських жінок. З книжки дещо довідуємося про мистецьке життя українських письменників у Києві за доби найпліднішої їх праці — за і безпосередньо по літературній дискусії. Роман Підмогильного розрахований на зрілого читача.

Диктатуру чужого міста над рідним селом добачає в соціалістичній революції на Україні Павло Нечай в повісті »Ромби і квадрати« (1931).

Конфлікт села і міста в українській літературі непотрібна турбація. У нас бо, власне, ще широкого міського життя, в європейському розумінні цього слова, ані нема. Конфлікт село-місто у нас не конфлікт соціальний, а конфлікт національний, місто у нас не українське.

Місто на Україні зукраїнізується, коли зукраїнізується держава. Без власної влади — марно чекати, що прийде власне місто. Во всі проблеми рішає держава, єдиний суворен на цьому світі.

Колективізація.

Не знайдемо, звичайно, в творах про колективізацію суб'єктивних, особистих вражень, чи спостережень українських поетів. Є прописна »істина« — »хвилюючі« рядки. Проте, для обзайомлення з колективізацією і ці твори дещо дають. Для літератури, як мистецтва, одначе, є це мертвороджені діти.

На тему колективізації написав Гео Шкурупій свій роман »Зима 1930«. Роман цікавий у політичному відношенні. Шкурупій у ньому показує, що колоніяльна влада кампанію проти куркулів на Україні використовує проти українців взагалі. Щоб легше боротись з українцями, українців просто ототожнено з куркулями, і баста. Як відомо, це — практика не нова. Перед тим українець був за царської влади — демократ, за військового комунізму — контрреволюціонер, у Польщі — большевик, у Чехословачькій республіці — германофіл. Взагалі, всюди — злочинець, деліквент. Не важна причина, важко, щоб можна бити.

Д. Гуменна написала на цю тему »Кампанію« (1931). В ній присвячує вона свою увагу совхозам. З її книжки видно, що, як каже навіть А. Хвиля, совхози — це тільки колонії, що руйнують колишні маєтки трудовиків. Суцільну колективізацію характеризує письменниця так: »Здавалося, пройшла цим краєм якесь згубна війна, набоями з літаків поваляло села, газами отруйними винищило людей, так мертві визирає краєвид. Тільки рівний зелений клин пшеници облямував мертві села. Аж моторошно!« За ці ствердження названо Гуменну куркульською письменницею.

Про трилогію »Калиновий лист« Павла Нечая критична секція »Плугу« була такої думки: »Калиновий лист« є яскравий вияв

і аналогія психоідеології підглітайника (?), а, значить, і глитал, психоідеології, замаскованої обективно і субективно патетикою, стилізацією, ліризмом. Три книжки П. Нечая («Мухи», «База», «Ромби і Квадрати») — соціально шкідливі книжки. Це глитайський наклеп на пролетарську революцію, на соціалістичне будівництво, зокрема на колективізацію, на бідняцтво й середняцтво... Калиновий лист веде в нетрі націоналістичної романтики, в обійми глитая, у табір потенціальної контрреволюції». Нечай вважає колективізацію за похід міста проти села.

Перша весна цієї колективізаційної історії описується в романі Гр. Епіка »Перша весна«. В повісті трошки видно оборону села від всесвітніх ущасливлювателів. Більше Епік не міг написати.

Уже згаданий Ів. Кириленко написав аж дві книги про нове «заможнє» життя села після колективізації. Це — »Аванпости« (1933) та »Весна« (1936). Книжки схематичні, сантиментальні у большевицькому дусі і нецікаві. »Жити стало лішче, жити стало краще« — чули ми вже безпосередньо від того, кому справді лішче та краще живеться. Як живеться Кириленкові — бачимо з того, що його вже нема...

Земля від віків служила заможності й свободі того, хто на ній оправ. Хай це був гордий феодал, чи нинішній незалежний фермер. І завжди позбавити когось землі — це було позбавити його волі.

Жінка.

Хвильовий дав кілька образів жінок у революції. Найзакінченніший »Кіт у чоботях« — образ большевички, що ціла залізла в революцію. Новела »Із Вариної біографії« стилізує під Різдво Христове народження дитини. Варя повторяє Марію. В »Санаторійній зоні« кілька абнормальних, звироднілих, ексцентричних типів.

О. Копиленко романом »Визволення« переконує читача, що визволення жінки з родинної дисципліни доводить відносини мужчини й жінки до самого тільки доконування коїтусів. Революція в перших своїх початках до цього стреміла.

Кілька інших романів, як от Брасюкова »Донна Анна« (1929), Любченкова »Образа« (1929), або Скляренкова »Тиха пристань« трактують інші проблеми (проституції, »повного« життя) соціального становища жінки.

Дуже гарним твором на цю тематику є збірка »Дівчата« (1936) В. Чигирина. Тут у кількох оповіданнях — »Не вмیرайте, діду«, »Човен підпливає до берега« та »Секретар наркома« — показано жінку не як дружину, коханку, матір, а як громадянку. Дівча вибирає за підстаршину. Велике здивування з цього, незвичка до влади, почуття першої відповідальності й бажання реформ — дуже гарно показані.

З советської літератури, аж до останнього часу, утворюється таке враження, що жіноче питання — це питання позашлюбного, статевого життя. Так, як з ліберальної, суфражистської літератури здавалось, що це — боротьба за виборчі права.

Щось такого не могла б на тривало знести жадна соціальна організація, жадний народ. Деяке протверезіння прийшло у тому сенсі тепер і в Советах. (Скляренків роман »Радість людського існування«, 1936).

Переглядаючи советську прозу, впадає в око криза в ній любовного роману. Сливе жаден советський роман не обходить без любовної інтриги, але якось всі ці жінки приплютані тут насильно. Ніби для »годиться«. Причина — дуже проста. Советський роман — роман соціологізуючий, власне роман політичний. В ньому єдина природня людина — мужчина.

Через те советська література не має жадного захоплюючого роману про жінку. »Любовним романом« є хіба лише »Роман Міжгірря« І. Ле та »Невеличка драма« В. Підмогильного.

»Невеличка драма« Валеріяна Підмогильного роман високих мистецьких якостей. Є це історія кохання молодої дівчини, канцелярської реєстраторші Марти, з советським професором Славенком. Довкола Марти автор згрупував кілька типічних советських парубоцьких фігурок, рухаючи якими автор прекрасно оповідає про міщанське життя великого міста на Україні. Роман має подобу реалістичних французьких повістей.

Обидва романи користуються великою популярністю.

Школа.

З життя нижчої школи є добра повість Костя Гордієнка »Буян« (1938). Розказується в ній про Павлика - збиточника, а разом із тим і доброго хлопця. Читач увіходить тут в атмосферу народної школи за большевиків. Дитячі типи в українських письменників завжди виходять добре, добре вийшов і Павлик.

Життя середнешкільників описують дві книжки О. Копиленка »Дуже добре« (1936) та »Десятикласники« (1938). Є це романи з побуту нової большевицької десятирічки. Розказано в них про одних і тих самих учнів у двох роках. »Десятикласники« читаються з інтересом. Як і в усіх большевицьких книжках, у сюжеті натиск на соціологію, на громадську сторону виховної практики

школи. Світло розложене на тих, що слухають чеки, а тінь — на тих, що не дуже то дбають за інтереси соціалістичної держави. Плюс і мінус ділить і все інше в романі з цієї точки погляду. Тільки трохи дійсного характеру герой рятує книжку. Вранці які всі ці матуранті покаянні, слухняні.

Стару середню школу подає **Юрій Смолич** в романі «Наши та ни», що про нього ми вже згадували.

З життя високої школи маємо роман «Університет» (1937), що написав **Карло Валовень**. Це повість з життя київського університету, чомусь названа наклепницькою. В романі є професор-поворотянець, що за автором повіті не дбає за советські, а тільки за українські інтереси. Більшість псевдонімів дієвих осіб роману можна розгадати. Проф. Зеркалов — Зеров, письменник Могила — Могилянський і т. д. Інакше — повість досить невиразна і дуже схематична. Є вірні советам типи і ворожі. Вірні — добрі, ідейні, розумні і т. д., ворожі — у всьому навпаки. Такий примітивізм, зрештою, здирає мало не в кожній советській книжці. Шкідник-диверсант — це всюди, ніби штатна посада, як сміяється ще колись Антоненко-Давидович. Навіть у «Десятикласниках» О. Кондратенка є якийсь шпигун. І яка протилежність цій атмосфері — атмосфера такого американського роману з громадянської війни «Південний проти Півночі» Мічельової, де навіть ні одного шпiona немає.

Інтелігенція.

Колись **М. Івченко** (нар. 1890 на Полтавщині) написав цілком добрий роман »Робітні сили« (1929) про ту українську інтелігенцію, що, не зважаючи на СССР, думала працювати для »УССР«. Роман прозвано трибуною селекційної станції СВУ, бо розповідь торкається життя якоїсь такої станції УССР, а автор потім виявився членом СВУ. Інтелігенцію показано в симпатичному симбіозі з народом, чого раніше за русифікації ніколи не було. Всі мають охоту до праці, хотіть, щоб на ній було знати пальці їх рук. Інтелігенція асимілюється — так можна було назвати атмосферу роману. Примат етики й чистоти, любування в музиці, слові та коханні. Є тут рідкий і тяжкий жанр — родинне життя. Роман має одну тінь, — не показує тіневих сторін життя за окупації.

Ол. Досвітній написав роман »Кварцит« з життя письменників, спеціально в оборону »Валліте«. Роман був заборонений.

Життя інтелігенції міської подав мало помічений у нас **Євген Плужник** (нар. 1898 р.) в романі »Недуга« (1928). Роман з партійного та мистецького життя великого міста. Недужим є кохання і родина, коли жінки (Наталка) з легким серцем і медовими слівами кидають чоловіків, і коли жінки (співачка Завадська) готові віддаватись одному, а любити іншого. Розклад родини в Советах була взагалі тема Плужника (драматичні твори його трактують саме). В »Недузі« видко дві біографії людей: одну — для всіх інші — для себе. Роман дає уяву про життя наприкінці НЕПу.

Інтелігенція, що народжується і виростає в специфічних революційних умовах, є в »Квітні« **Віталія Чигирина**. »Квітень« (1936) оповідає про молодого селянського художника, що стане мальрем через великий біль по втраті сина. Показ, як повстають ножиці поміж чоловіком і жінкою в родині, де один з подругів не розвивається, належить до найцікавіших оповідань советської літератури. Роман досить добре читається. Тема роману обертається в колі інтересів приватного життя, без зайвого соціологізування і філософізування. Фрази про »щасливе життя«, тощо, звичайно, є і в ньому, як і в усіх творів советської літератури. Без цього жадний словесний твір не міг би бути виданий.

Про технічну інтелігенцію на великому хемічному заводі на другому році першої п'ятирічки розповідає **Ю. Шовкопляс** у двотомовому романі »Інженери« (1934 і 1937). Є тут і стара, і нова інтелігенція, є шкідник, є все те, що звичайно зветься, як то собі бідний Моріц уявляє. Всі дієві особи, крім головної — молодого інженера Каргата, дурніші, ніж це можна припустити у советських фахівців (Адельгейм).

Індустріалізація.

Одною з перших книжок, що звернули увагу на »відбудовний« процес Советів була »Повість наших днів« **П. Панча**. Є це історія започатковання праці на скляному заводі в період першої п'ятирічки. Цікаві настрої безробітних робітників, яким немає що іншого робити, як помагати самим собі.

Добре викраплений любовний роман з показом розбудови нового технічного діла є роман в двох частинах **I. Ле** »Роман Міжгір'я« (1929) з Узбеччини. Є це один з найбільших романових творів в українській літературі, а також один з найкращих. Сюжет, як і в романі »Бур'ян« Андрія Головка, взятий з судового процесу. Наприкінці 1927 р. і на початку 1928 р. проваджено великий судовий процес »співробітників середньо-азійського водяного господарства«. На лаві підсудних сиділо тоді коло сотні відповідальних і спецробітників, з яких декого покарано розстрілом. З того і зродився роман I. Ле. В романі, що, однаке, безліч разів переробляється, показано також національні відносини в советській державі. Головний герой роману, узбецький інженер Мухтаров, і його коханка, жінка лікаря-москаля, виведені надзвичайно реальні. Пружиною першої дії роману є крадіжка дитини інженером, другої — шкідництво фахівців. Метод мистецького репортажу, як у Ле, так і в Головка, дав, таким чином, позитивні висліди. Читач такі мистецькі репортажі більше любить, ніж звичайні схематичні твори письменників. Про це свідчить також факт, що роман Ле за шість років досяг тиражу 360.000 примірників. Психологічну рису — любов читача до дійсності знали старі письменники, коли навіть до видуманих подій старались збільшити цікавість тим, що в якісь передмові топо збільшували реальність оповідання вказівкою на те, що подія дійсно була

сталась, що це — чиєсь записи і т. п. Автентичність подій — ^{на} більше збуджує цікавість читача.

З міського будівництва маємо роман **О. Копиленка** «Народжується місто» (1932). На тлі розбудови Сталігорода показано побут двох родин: Каабових — інтелігентів та Павлюкових — робітників. Роман — схематичний, цікавий показом технічної інтелігенції (головний інженер Павлюк) з її поезією нового. О. Копиленко один із перших советських реалістів.

Дніпровське будівництво має аж два більших твори. Є це повість **Якова Баша** «Береги в огнях» (1938), писана за матеріалами історії Дніпроесу, та «Нові береги» **Г. Коцюби** — роман на дві частини (1933 і 1937) з часів будування Дніпрельстану. А взагалі Дніпрельстанові присвячено (1933) понад 70 більш-менш значущих художніх творів.

Інші проблемні твори.

Власне, всі советські твори »проблемні«. Письменник хочеться писати. Візьмемо тоді твори канонізованих большевиків і простудію, що вони з того приводу казали чи писали. Автор сміє тільки ілюструвати думки авторитетів. Так само праця критики зводиться до порівнювання твору з мірилом большевицького канону. Відповідає йому — добре, проворонив щось — зло, твір »радянський читач« тобі відкине. Трапляється також, що письменник напише якийсь твір, що в момент його написання й видання цілком відповідає всім законам. Але ось якийсь авторитет упаде. Письменникові тоді біда. Як це, що він не зміг розгадати ворожої суті тої чи іншої писанини? Трапляється й інакше: письменник пише, видавництва видають, критика хвалить, читачі читають — знаменитий твір! Ралтом, письменник сам прошпетився. І біда! З окрас літератури твори його стають мізерною писаниною, халтурою, у клопіт попадає критик — як це він не міг рознюхати ворожий зміст такого твору.

Тому над цими проблемними творами спиняється довго не будемо. Варто хіба згадати, що **Скляренків** роман »Пролог« (1936) зачіпає проблеми спадковості, лікування психічно-хворих, тощо; **Г. Шкурупій** у романі »Двері в день« (1929) цікавиться проблемою праці; **Г. Коцюба** в »Родючість« (1934) видумує щось з агрономічних проблем; в це типовий просвітянський роман з великою дозою кадила для »позитивних« типів; »Крилами« й »Висотами« **В. Кузьміч** порається в науково-фантастичній проблематиці авіації т. п. Не знаю, хто всі ті писання читає...

Молодість, праця і любов — це проблеми й одного з перших романів **Ю. Яновського** »Майстер корабля« (1928), що його дія відбувається через одну генерацію після нас. Твір, хоч і націоналістичний, зате писаний таким стилем, що читати його можна хіба замість якоїсь карти.

Зате короною всієї проблемної літератури є знаменитий роман **М. Хвильового** — »Вальдшнепи« (1927), написаний в розгар літературної дискусії. Роман цілком політичний, в ньому Хвильовий устами своїх геройів доказував потребу українського націоналізму, націоналістичної переорієнтації українських комуністів. Роман, навколо якого провадились великі суперечки протягом кількох років, був зразу виклятий, а його друга частина — спалена. Велика мужність Хвильового, в час ліквідації Троцького звернута увагу української громади на потребу »фашизації« українського життя, заслуговуватиме на подив української історії. Всі прогнози Хвильового сповнились, а його заклик до націоналізму не пролунав намарне. Український націоналізм, через пропаганду Хвильового, дістався до слуху найзатурканіших українських соціетських голов, які думали, що правовірний український комуніст сміє тільки розбивати голови своїм землякам. (»Смерть« Антоненка-Давидовича). Хвильовий порушив ділему: комунізм **або** українство, твердячи, що існує одно — завжди українство, у всіх ситуаціях українство! І головне є українство, а не, як думав і думає Винниченко — соціалізм, чи комунізм. Тільки з нього виходячи, можна вибирати між »ізмами«. І Хвильовий в дискусії 1925—28 вибрав націоналізм. Хвильовий ставав проти розбудови СССР коштом України (пятилітки). Та Хвильовий мав тільки одно... Пере! А неозброєний пророк завжди досі програвав! Але, Хвильовий зasadничо не був проти озброєння, як Савонарова, чи Толстой.

Націоналізм Хвильового мав і міжнародні завдання. Це був азійський ренесанс, як місійна ціль України. Визволення малих поневолених азійських народів мало бути запорукою і визволення, свободи України. Київ — столиця Укразії, осібний центр європейської цивілізації. Ці думки — це й були ті »вальдшнепи«, що на весні летіли на Україну.

Більше проблемного роману, ніж »Вальдшнепи«, українська советська література не мала. Це її вершок. І »Чотири шаблі«, і »Чорне озеро«, і всі пізніші писання хвильовістів, всі вони ідейно базуються на »Вальдшнепах«.

Гумористичні твори.

В цьому жанрі найбільше відзначився король советського гумору **Остап Вишня** (нар. 1889), син козака з Чернігівщини. Батько був управителем маєтку. Скінчив київську військово-фельдшерську школу, університету не скінчив.

Вишня мав безліч малих гуморесок, переважно малого фейлетонового типу. Він ними дуже спопуляризував саме читання українських газет, де його фейлетони переважно друкувалися. Його гумор — словниковий. Засобами його є зниження поняття слова, — звичайно його вульгаризацією або розгалуженням на два поняття, або зниження людини до тварини. Вартісніші його речі зібрали

в чотирьох томах »Усмішок« (1929—30). Ол. Полторацький перша 1930 р. напав на Вишню за куркульство. Хвильовий тоді боронив Вишню: »Усмішки Остапа Вишні я полюбив. Полюбив їх за те, що вони жорстокі, за те, що вони смішні і водночас глибоко тра-гічні«. 1934 р. Вишню, як письменника, зліквідовано.

Кость Котко має кілька невеликих збірників дуже сумнівного гумору. Найкращий у нього »Інстукрев« (1928), хоч вістрям і звернутий проти не-большевиків.

Василь Чечвянський (книжки »Між іншим«, »Царі природи«) здебільшого плекав шарж, перебільшення. Досягав гумористичного стилю штучно-наївною розповіддю, вживанням слів у невідповідному значенні, народньою етимологією. Як »ворог народу« представив писати 1937 р.

Юхим Гедзь з книжкою »Принципіально« (1929) не здобувся якось на широку популярність.

Гуморові, сміхові не щастило в тогобічній дійсності. Те, що було смішне в советській дійсності, небезпечно було зачіпати, а що було стоптане — було трагічне.

Великий сатиричний дар виявляв **Петро Ванченко**. Його »Опівдання про гніду кобилу« (1929) заслугує того, щоб не було ніколи забуте. Це найдотепніша сатира на большевицьку революцію, яка тільки коли вийшла з під пера советського письменника. З гумористичних творів має ще »Клопіт цирульника Еміля Термана« (1930), а перед тим ще »Жива Реклама« (1928). Петро Ванченко виявляв поміж усіма гумористами вищий щабель інтелігенції. Його зброя — деликатна іронія.

В цьому відділі не можна поминути вже згадуваної »Фальшивої Мельпомени« **Ю. Смолича**. У відміну від багатьох сатиричних книжок, Смоличів дружній шарж на культурницьких повстанців повний ситуаційного гумору. Тільки з його ситуації, що виходять з одночасного стеження за розвитком подій у двох площинах, широко сміється читач. Ситуації коментуються влучними репліками. Ціла книжка написана недавньою підвищеною українською мовою. Аж диво бере, де ми стільки збитих фраз за такий короткий час набрали. Мораллю твору є звичайна істина, що людину визначає не те, що вона хоче робити, а те, що вона фактично зробила. Це не сподобалось! Кулик закинув авторові, що він виправдує дворушників. (Правда, — каже І. Кулик, — він ніби глузує з цих дворушників, але персонально вони дуже »симпатичні« люди).

Рівнобіжно з висміюванням культурників у ролі повстанців, Смолич споглядає часто сатиричним оком і на загальні хиби українського життя. »Де збереться двадцятеро хахлів, там і двадцять партій, і кожна з них проти всіх інших«. Смолич іронізує і зі співания улюблених »Як умру« та »Кру - кру«, що такі конечні для всіх українських ювілеїв, імпрез.

І як Смолич висміяв образ типового культуристи в трупі повстанців, так **М. Хвильовий** висміяв у творі »Іван Іванович« (1929) дійсність комуніста в образі ретельного партійця. Іван Іванович,

що все говорить збитими большевицькими клішами і ні про що не думає, що боїться міщенства і є найстрашнішим тупоголовим оби-вателем, якого собі тільки можна уявити, боягуз і чинопоклонник, »барин« найгіршого старого типу, без почуття чести, — це образ того, що повстало зі советської революції під мистецьким керуванням спритних дяків-апаратчиків. Ані чиновників ці аппаратчики не виховали. Московські гоголевські, гончаровські щедринські типи не зникли, а тільки знайшли собі в матеріалістичній філо-софії виправдання. Люди не міняються, »люди всюди, завжди до смішного однакові« мусить собі в кінці іншого оповідання Хви-льового (»Ревізор«) сказати його герояня Леся.

ПРОФ. Р. ЛІСОВСЬКИЙ

Тарас Шевченко як мальяр

Мальярство Шевченка є справжнім покликанням, якого не міг навіть приглушити його великий поетичний талант, — поет і мальяр в одній особі, подавши собі дружню руку, йшли спільним шляхом, доповнюючи себе взаємно. Правда, одні кажуть, що Шевченко більший поет, другі, що слава літературна убила в ньому мальярський талант. Щоб належно оцінити його творчість мальярську, треба поглянути в ній не зі сьогоднішньою точки зору на мистецтво, а вернутися в той час і в ті обставини, серед яких творив Шевченко, щоб пізнати, який непересічний мальярський талант він був. Яку велику роля відіграво в житті Шевченка саме стремління до мальярства, це видно з того, що він з під стріхи хати добився в молодім віці аж до Академії в Петербургі, — це шлях незвичайної людини, який дає нам право думати, що саме через мальярство досягнув він можливість виявити себе і як поет. Скільки ж життя присвятив Шевченко для осягнення мальярської освіти та про те, як дуже любив він те мистецтво, — свідчать його ж слова на засланні: «Мені заборонено ще й малювати, одніто найблагороднішу частину життя мого», або: «найбільше мук завдає мені те, що малювати мені не дозволяють», або знов: «дивитися і не сміти малювати — це така мука, яку може зrozуміти тільки правдивий художник»...

Від наймолодших літ виявляв Шевченко хист до малювання. В первих початках своєї науки у дяка Шевченко пізнає найпри-мітивніші способи у мальярстві. А тому, що тодішні дяки-мальярі обмежували своє знання до копіювання ікон, то це не задовольняло Шевченка і він переходить від одного дяка до другого. Не навчившись багато, опинився Шевченко у дворі дідича Енгельгардта як козачок, якого бере пан до Вільна. Там його дідич, правдоподібно, віддав на науку до відомого мальяра Яна Рустема, про що сам Шевченко згадує у однім своїм листі та наводить слова Рустема: «шість років рисуй, а шість місяців малюй, тоді

тільки будеш добрим майстром». З Вільна переїзджає Шевченко у Варшаву і тут його пан Енгельгардт, людина практична, бачучи у Шевченка незвичайний нахил до мальарства, зрозумів що до відомого мальяра Лямпи. Однак не довго побув Шевченко у нього, бо переїхав зі своїм паном до Петербургу, де перейшов на науку до мальяра Ширяєва 1832 р. Ширяєв свою жорстокістю просто відтручував своїх учнів. Тому і Шевченка не задовольнила атмосфера у майстерні Ширяєва і він часто виходив з дому рано ще до схід сонця в літній сад, де зарисовував статуй, розуміючи, що для поступу в мальарстві мають зарисовки класичних фігур велику важу. І так під час таких своїх зарисовок в Літньому саду стрінувся Шевченко зі своїм земляком, мальярем Сошенком, який полишив великий слід у всій дальшій долі Шевченка. Сошенко, оцінивши незвичайні здібності Шевченка до мальарства, допомагає йому тим, що знайомить його з мистцями — Венеціяновим, далі з впливовим секретарем Академії Штуки Григоровичем та тодішнім маяком артистичного світа в Росії — Брюловом, вплив якого бачимо ще довго в мальарській творчості Шевченка. Приятель Сошенко заопікувався дальше Шевченком і за допомогою Григоровича уміщають його в товаристві «Поощрення Художників». Шевченко приступає до студій над кістяком, над анатомією, а з бігом часу береться вже до композиції. Першу свою композицію відважився показати Сошенкові. Останньому подобалася скромність Шевченка, як певна прикмета таланту, як рівнож і твір його своєю простотою — це «Едип і Антигона». Коли ж внедовзі Шевченко захворів і довший час перебув в шпиталі, то Сошенко, навідуючи його, дав йому раз підручник лінійної перспективи, яку Шевченко дуже скоро опанував і зрозумів ту математичну науку, потрібну для рисунку, хоча й не зінав чотирьох правил аритметики...

Тимчасом приятелі Шевченка, розуміючи, що як кріпак він не зможе осiąгнути вищої освіти, навпаки — що це ще погіршиє його становище, ведуть старання визволити його з кріпацтва. В цьому допомогли йому Венеціянов, Жуковський, граф Вельзорський та Брюлов. Останній намалював портрет Жуковського, на лоттереї дісталі за нього 2500 рублів і за ці гроші викупили 22. квітня 1838. Шевченкову свободу. Яку безмежну радість переживав сам Шевченко після одержання «відпускої», того свідком був сам Сошенко, що різними способами мусів придушувати вибухи радості Шевченка. Вкортці після визволення запровадив Шевченка до професора Академії Карла Павловича Брюлова, у якого Шевченко починає побирати науку на кошт «Товариства Поощрення Художників». В тих часах вся Академія була при Брюлову, бо він був найбільшим авторитетом тодішнього мальарського світу. Брюлов не лише цінив Шевченків мальарський талант, але опікується ним як батько, так що вкортці відносини між ними стають просто приятельськими, що вказує на те, якою незвичайною появою був Тарас Шевченко. Їх вяже не тільки мистецтво, але Брюлов бачить в ньому благородну і рідкісну присмет

людину. Цей духовий зв'язок залишає в душі Шевченка надовго глибокий слід, так що навіть по роках, будучи на засланні, згадує Шевченко Брюлова. В листах своїх пише: «коли б я хот ти сячу частину міг передати вам з того, що я чув від нього». І коли ходить про близьку аналізу творчості обох майстрів, учителя Брюлова та ученика Шевченка, то Брюлова можна назвати епіком, в якого головну роль грають розумування та дисципліна думки, Шевченко ж зовсім лірик, на зовнішній світ глядить як на відгук душі людини і тому майже не зустрічаємо в його пейзажах відсутності людини. Брюлов залишив в творчості Шевченка безумовно великий слід і не дивлячись на те, що Шевченко був серед атмосфери далекої йому нації, то все ж таки він визначився в школі великою самостійністю, а національне почуття не зміг навіть знищити такий артист, як Брюлов. Хот теми до образів Брюлова та Шевченка були іноді одинакові, то підхід та трактування сюжета були ґрунтово відмінні, як напр. «Розпяття», «Нарціз», «Катерина», «В гаремі» і т. д. Великий талант піддається впливам свого великого учителя і проявиться індивідуально тоді, коли учитель та учень розійдуться. Так і Шевченко. Будучи під впливом Брюлова, він іде за своїм дорожковазом. Але коли розходитьсь з учителем, ідучи на заслання, визволяється з під його впливу, як сам згадує в одному з листів: «сонце азіяцьких пустель привчило мене до правдивої світлотіні і кинуло мене від кольорових завдань Брюлова до світлових завдань Рембрандта». Рембрандт ще раніше відбився в творчості Шевченка, на що вказує його відомий автопортрет зі свічкою. Специфічне бокове освітлення Рембрандта передалось Шевченкові, чого у Брюлова не бачимо. Єдине, що лишилось на все життя Шевченка спільне з Брюловим — це залюблення в огнєво-червоних кольорах.

В Академії робить Шевченко великі поступи. В квітні 1839 р. він одержав срібну медалю, через рік другу за образ «Сирітка» разом з подякою від Академії, а через рік медалю за «Циганку». В цей самий час Шевченко починає студіювати ще й акварелю, а саме портрети, які мають так багато спільногого з портретами відомого на той час аквареліста - портретиста Соколова. Шевченко сам згадує про це, як він Соколовим захоплювався. Також приватно працює Шевченко над ілюстраціями до видань, з яких найважніші — «Знахор» до статті Основяненка та другі. На спеціальну увагу заслуговують його офорті у виданні журналу «Живописная Україна». Бажанням Шевченка було зарисувати Україну в 3-ох книжках. В першій — пейзажі, в другій — людський побут, в третій — історія. Куліша просив про текст до цих книжок, і то в рідній мові. На жаль, з цілого плану вийшло зaledве 6 картин і то без тексту. Дивує нас тільки, де міг Шевченко побирати науку офортної гравюри та інші техніки, коли знаємо, що в Академії в той час не вчили офортної гравюри. Цілком можливо, що Шевченко вивчав це по гравюрах самого Рембрандта, якого вплив помітний на цілу творчість Шевченка, бо ж не дарма називали його товарищи в Академії Рембрандтом. Між іншими відомі

нам такі офорті Шевченка, як «Судня Рада», «Дари в Чигирині», «Старости», «Казка», «Видубицький монастир», «В Києві».

1845 р. дістав Шевченко звання вільного художника і мріє тоді перенестися на Україну. Тимчасом у Києві склалася Археологічна Комісія, на чолі якої стояв генерал-губернатор Бібіков. Після прибууття Шевченка, вже як відомого всім артиста-маляра, висилає його оця Комісія в Полтавську губернію для зарисування важливих памяток української культури. Також в цілях археологічних посилають його в губернію чернігівську, подільську, волинську та київську. Йому було доручено в цих місцевостях зібрати народні перекази, пісні, далі — зарисовувати форми і розміри визначних могил і урочищ, змалювати памятники, а саме: старовинні будівлі, зібрати грамоти і папери, та змальовувати в цілості та по деталях цілу Почаївську Лавру. Шевченко виповнює завдання блискуче, з великою любовлю і охотою. Цей період в житті Шевченка є, на мою думку, для нашої історії найважливішим. Багато з тих історичних памяток, які тоді зарисовував Шевченко, обернулись потім в руїни, або взагалі зникли. З них найважливіші: Богданова Церква, Палац Хмельницького, Могильні хрести, в Чигирині монастир дівочий, і другі. В той час йшла праця над тим, щоби пристроїти Шевченка на посаду учителя малярства при київському університеті, що і сталося. Шевченкові ще усміхалася подорож до Італії для цілей наукових, а матеріальну підмогу мав дістати від письменниці Ганни Барвінок, тодішньої нареченої Куліша. Також в той час, коли Шевченко улаштувався вже в Києві, не покидала його мрія про засновання там Української Академії Штуки. Та сталося нараз несподіване лих, яке кинуло Шевченка в тюрму, а потім на довгі роки на заслання.

Може це і причина, що ця перша ідея нашого генія про засновання Мистецької Академії, зреалізувалася, на жаль, доперва з вибухом революції 1917. р.

Шевченко опинився 1847 р. в Орській фортеці. Дні повні муки переживав він на засланні, де йому за наказом царя, заборонено не тільки писати, але і змалювати. Було це для Шевченка тяжке лихо, бо багато скарт читаемо в його листах до приятелів. Ніхто досі не знає, защо Шевченкові заборонено змалювати. Здається, якийсь донос до царя, що ніби то Шевченко в своїй поемі «Сон» намалював карикатури на царя та царицю, що цар вжив буквально слово «намалював».

На засланні бродить Шевченко над Уралом, захоплюється дикою природою та красою тамошнього населення, одягами і т. д. І подвійно терпить, що так жорстоко забрали в нього можливість все те передати в барвах, чи в рисункові. Коли питаютъ його приятелі в листах, чи покине він змалювати, то Шевченко відповідає: «Рад би я покинути та не можу, я страшно мучуся» і блав дружів своїх, щоби прислали йому хоч пензель один, напр., хоч подивитися на це, коли змалювати не можна. Коли ж Шевченко дістав раз посилку від Лизогуба, а саме різні малярські прилади з олівіцями та пензлями, то з радощів плакав і пише він: «Ще й досі не схаменуся, щілісеньку ніч не спав, розглядав та див

вився по тричі, цілуючи кожну фарбу, — ширий мій, єдиний друг, буду переглядати і молитися, щоби Бог післав на довгі дні тобі таку радість, як послав він мені її через тебе». Нишком має Шевченко по кутках, ховаючися як злодій зі своїми фарбами перед оточенням. Коли зібралася експедиція на Аравське море, дали Шевченкові можливість виїхати разом з експедицією. Шевченка рекомандовано, як доброго маляра-художника, який неминуче потрібний для експедиції, щоб змалювати береги Аравського моря і зарисувати все, що потрібне. Для Шевченка настали знов ясніші дні, він працює, малює, обертаючись в кругах освічених людей, які стояли на чолі експедиції і які ставились до нього прихильно, ціючи його талант. Ще перед закінченням експедиції Шевченко удається, за наказом начальства, в Оренбург в ролі маляра і там стрічає гурток своїх друзів, які улаштовують наїзд в його честь вечірку. Все це так підбадьорює Шевченка, життя його ліпше, він живе на приватній квартири, де може багато працювати в малярстві й навіть змалювати портрети. Та нараз прийшло знову лих. Хтось доніс на Шевченка, що наперекір царській забороні, ходить він в цивільній одязі, пише вірші і навіть малює портрети. Зробився переполох, покарано начальство, яке ніби то не догляділо Шевченка, й найбільше — самого Шевченка, як злочинця, засадили його в строгі каземати, а відтак відвезли в Новопетровську фортецю. Стерегли западливо, перед кожним виходом на мушту перетрущували кишені, за пазухою, чоботи, чи не знайдеться де кусник олівця чи паперу.

Випадково раз знайшов Шевченко біля фортеці глину та алябастер. Почав заходитися коло виліплювання фігур. Але до тієї своєї скульптури відносився дуже скептично. Не маючи моделю, не маючи засобів, тяжко приходилося йому студіювати нову галузь мистецтва. Правда, Шевченко лишив декілька скульптур, та на жаль ні одна річ не заховалася через крихкий матеріал. Командант старався своїми впливами дістати дозвіл для Шевченка на офіційне змалювання, та все без успіху. Доперва через великі впливи та старання графа Федора Толстого, віцепрезидента Академії Мистецтв, одержує Шевченко від нового царя амністію 17. квітня 1857. р.

Шевченко, будучи вже на волі, не перестає вірити в можливість праці над малярством й хоче присвятитися виключно гравюрі. Мріє повернутися до своєї «любої України», щоб там працювати перед свого народу, ширити мистецтво — «бути угодним Богові і корисним для людей». Всю його думку займає тепер новий твір — гравюра, а саме «Блудний син». Є це цілий цикль мальонків, які так і лишилися не закінчені. Чому поет охолонув до цієї теми, так і невідомо. Збереглось з цього циклю всього 8 мальонків. В своїх темах наближується Шевченко до відомого англійського художника Гоґарта, який здемократизував свою штуку, беручи теми з життя занепащених людей. Шевченко бере життя таким, яким воно є, не прикрашуючи його, а вміє знайти артистичну красу в цім вигляді, в якім вона зявляється мимо всієї гидоти його зовнішніх умов.

1857. р. покинув Шевченко Новопетровськ і вертає до рідного краю. По дорозі змальовув краєвиди знад Волги, портрети, стародавні церкви. Але з цих праць багато затратилось в приватних руках. По дорозі на Україну Шевченко зупинився в Нижнім Новгороді. В той самий час звертається до Шевченка з проханням Куліш, щоб воскресити їх спільну давню ідею — видання живописної України. На думку Куліша треба було рідному народові духом в гору піднятися — пише: «Накидай ти пером дещо з історії, попідписуй свої найкращі вірші з дум, ці рисунки виріжемо на дереві, віддрукуємо, та будемо ширити поміж народ в кожну хату. І наше слово тихе-забуте-сумне буде дивитися старе і мале, та воскресить не одну душу, а мала твоя праця станеться з часом причиною великого діла, — душа моя чує, — ти як поведеш пером, то все закорлючиться по-художницьки, а треба щоб дітвора, дивлячись на ті картини, набиралася доброго смаку».

Та Шевченкові годі було докінчити це велике діло, не бачив він відповідного моделю. «А брехать, як каже сам, на старість не хочеться». І так загинула оця ідея. 1858. р. Шевченко прибув в Петербург (мало не через 11 років, як був покинув його). Відпочивши душою між приятелями, взявся знову за працю, але відходить від живописі та захоплюється виключно гравюрою. Шевченко пише сам про це, що в той час стрінув хорошого чоловіка і відомого артиста-гравірника Йордана, який показав йому усі техніки ритовництва і заявив готовість помагати йому надалі. З часом Шевченко перевищив його далеко в гравюрі. Знову вертається до улюбленого майстра Рембрандта, придивляючись до його картин-гравюр, вивчає кожний стрих, кожну лінію його, копіює його твори, а за одну з них «Притча про виноградний сад», (також за гравюру з картини Соколова), отримує від Академії Мистецтв звання **академіка гравірування на міді**. В той час награвірував Шевченко праць дуже багато, яких не буду вичисляти і тоді ж не даром вважали Шевченка за найкращого офортіста. Та душа його тягне ще до олівця та до фарб. Робить цілий ряд портретів і картин на історичні теми: «Хмельницький зі сином перед кримським ханом», «Мазепа і Войнаровський», «Смерть Мазепи» і др.

Про надзвичайну продуктивність Шевченка в мальстріві вказують його численні картини, які доходять до числа 800. Окрім цього, про які ми не знаємо, і невідомо де знаходяться вони.

Різноманітність в його працях незвичайно багата, а саме: автопортрети, портрети, краєвиди, побутові малюнки історичні, релігійні, археологічні та мітологічні, ілюстрації, анатомічні малюнки, та етюди з натури, копії з картин відомих мальстрів, офорті, скульптурні праці та архітектурні проекти — словом, майже усі галузі мальського мистецтва.

Як в житті, так і в творчості Шевченка один ясний шлях: він як сильна індивідуальність, іде за вказівками великих майстрів, але свого «я» він не затрачує ніколи. Від наймолодших літ до кінця свого життя він як поет і мальстрі наш — світливий дух України, вірна дитина українського села, яка любов до свого рідного береже, як святого огнища й увіковічнює її в своїх творах, як

в віршах, так і фарбою, для далеких поколінь. І не заглушила його національно атмосфера довгого побуту в Петербурзі, не убив його сильної індивідуальності і Брюлов, тодішнє божище в світі мальськім. Шевченко, як людина незвичайна, не піддається і тоді навіть, коли доля жорстоко його бичує, відриваючи його в самім розквіті творчого духа від мистецтва і батьківщини та закидає в диких чужих степах на довгі роки. І там не падає його творчий дух — він в найтяжчих годинах невтомно працює, береже в своїй душі великі ідеали, а понад все кладе любов до батьківщини. Його життєві переживання — це сюжети його картин — це записана книга його життя. Він ілюструє свої поезії, ілюструє і незаписані вірші — як глибоко відбилася його життєва трагедія в його творчості, так само глибоко відчуває він трагедію близького. Тому його сюжети невищукані, а ввесь зміст — це безоглядна життєва правда.

Шевченко в мальстріві передає нам те, що бачить навколо себе, що відчуває своїми нервами і що бажає сказати нам геній-поет.

Так, як в поезії своїй, Шевченко давав нам в двох-трьох словах цілу картину, так і в малюнкові не губиться в деталях, а обмежується ляконічно на головній думці, надаючи картині глибокий зміст та підкреслює те, що головне, не переладовуючи картини зайвими елементами. Він як в поезії, так і в мальстріві, йде до одної цілі: його великий дух не роздвоюється в мистецтві, він як поет і мальстрі один, як геній свого народу, який став кріпко на ґрунті Українського Ідеалу — як великий приклад невтомимих стремлень. Тому він, Тарас Шевченко, є для нас невгласаюча віра в народ, до якого ми належимо!

Д. КАРДАШ

Українське дошкілля

Справа дошкілля важлива для нас з кількох оглядів. Поперше тому, що звідси треба починати розбудову національного виховання молоді і цілого народу; отже ствердження засад, засобів і матеріалу дошкільної праці має ширше значення. Понаду — що для теренів, які є в досягну нашого прямого діяння: Західні України й еміграція, через процес винародовлення, що тут відбувався або відбувається, це питання особливо пекуче. Потрет — що теперішній мертвий для української справи час мусить бути використаний в ділянках, де є змога **повноцінно** працювати, щоб пізніше застосувати здобутий досвід і осяги в ширшому мірилі.

Стоймо перед першою сезоною ширшої роботи в літньому дошкіллі на наших силах. Треба, щоб робота ця не була гіркою відбиткою ліберального хаосу минувшини, а мала своє спрямування,